4. Revolutionaire twijfel

'Namens de hele restaurantbrigade wil ik u gaarne danken voor uw vererende aanwezigheid.' Christa Wolf (60) reageert een beetje gegeneerd, maar toch ook met een geroutineerde minzaamheid op de woorden van de gerant in het restaurant van het Palast der Republik. Tijdens het diner – Russische soljanka-soep, zigeunerschnitzel en witte wijn uit de DDR zelf – komen diverse gasten de beroemde schrijfster bedanken voor haar rede bijna twee weken geleden op de Alexanderplatz tijdens de grote demonstratie. 'Natuurlijk is het land na de Wende vergeven van de Wendehälse, de opportunisten die spreken zoals de politieke windhaan staat,' zegt ze, 'maar het kan ook oprecht zijn gemeend.'

De schrijfster van *Die geteilte Himmel, Kassandra, Störfall* en zovele andere romans is lid van de officiële commissie die het geweld onderzoekt waarmee de politie op 7 oktober de demonstranten hier voor de deur uiteensloeg, hen de overvalwagens insloeg, hen er bij het politiebureau weer uitsloeg, de cel in, om hen daarna nog eens hardhandig te verhoren. Haar eigen dochter was een van hen, ze had het er later nog telefonisch met de toen reeds afgezette Honecker over gehad. De paramilitaire eenheden hadden, zo had de commissie nu te horen gekregen, vooraf de opdracht meegekregen: 'Elke kameraad die demonstreert is er een te veel – het gaat om een contrarevolutie!' Het feit dat deze leus zo aansloeg bij de jongens op de gymschoenen, verklaart ze met de 'oorlogspropaganda' – 'Ze hebben politieagenten opgehangen op de Alexanderplatz!' – waarmee ze waren vergiftigd door hun superieuren.

Langzaam maar zeker wordt het deksel van de beerput van het tijdperk-Honecker gelicht, en het Oostduitse volk is geschokt dat zulke dingen konden voorkomen in het reëel

bestaande socialisme. 'Weten doet pijn,' zo verwoordt mevrouw Wolf het gevoel van bitterheid, toorn en haat dat boven komt drijven over 'het vorige tijdperk' dat nu als ronduit stalinistisch wordt omschreven. Dit geldt niet zozeer het bekend worden van de financiële handel en wandel van de partij. Goed, het is onthullend: het bericht dat Krenz ergens in het noorden een stukje grond met opstal zou hebben ter waarde van een miljoen Mark. Of wat de medewerkers van Aufbau Verlag, de uitgever van beroemde schrijvers als Stefan Heym, Christoph Hein en Christa Wolf zelf, vandaag ontdekten: dat de winst van hun soms maatschappijkritische boeken altijd regelrecht in de partijkas is gevloeid. Mevrouw Wolf vindt het niet zo schokkend. Zij wist als iedereen dat de partijtop daar in Pankow altijd al alles had wat ze begeerde. En tenslotte woonde ze er zelf ook, al heeft ze, beklemtoont ze, dat allemaal zelf verdiend omdat elk van haar titels nu eenmaal een oplage halen van honderduizend stuks, alleen al in de DDR zelf.

Christa Wolf werd gevraagd om tot de commissie toe te treden, en ze wilde geen nee zeggen. Maar ze aarzelt over het nut van commissies die álles wat in de jaren vijftig, zestig en zeventig is gebeurd meten met de normen van vandaag. Zelf was ze in die vroege jaren lid van het Centraal Comité, ze is ook pas onlangs uit de partij getreden. Begin oktober maand schreef ze in het weekblad *Wochenpost* een kritisch artikel over de funeste kazernementaliteit in het onderwijs, hetgeen een lawine van brieven losmaakte, vol smartelijke verhalen en de vraag hoe het zover heeft kunnen komen. Toch zegt zij met haar zachte, wat lijzige stem: 'De jongeren hebben eigenlijk niet het recht te oordelen over de houding van de mensen in die tijd. Deze generatie is zeer tragisch. Men kon geen goede keus maken. Sommigen zeggen nu: na de oorlog hadden we de keus tussen barbaars fascisme en barbaars stalinisme. Welnu, ik zou weer het barbaarse stalinisme kiezen omdat ik het eerste niet zou kúnnen kiezen. Iemand heeft gezegd: overal is fascisme, de Duitsers zijn er klassiek in. Helaas is dat in deze eeuw waar gebleken. En bovendien, na 1945 waren we er ons hier niet van bewust voor het barbaarse stalinisme te kiezen.'

Maar wat, zo vraag ik bij elk gerecht opnieuw, moet deze

'revolutionaire vernieuwing' nog van doen hebben met het socialisme, wat wil zij per se behouden in de DDR? 'We moeten kijken wat we willen behouden. Ik ben nog steeds voor het socialisme à la Dubček. We moeten alleen de begrippen herformuleren. Bij u draait alles om het geld. Aan mijn reizen in het Westen heb ik de indruk overgehouden dat er hier aanzetten zijn die we moeten bewaren. U vraagt de hele tijd welke. Ik weet het niet precies. Het landschap, het type mens dat zich in de DDR heeft ontwikkeld: politiek rijp, slim, welsprekend, contactrijk. Ik heb hen nodig. In het Europa van morgen brengen wij iets mee wat anderen niet hebben.' Als we buiten voor de brede toegangstrappen tot dit theater afscheid nemen, zegt Christa Wolf, haar zwarte gleufhoed opzettend: 'Weet u, ik voel me elders gewoon niet zo thuis.'

Ik loop de hoek om, naar de minimale ingang van het andere gedeelte van dit paleis: de Volkskammer. Dat orgaan was tot nu toe een niet vrij gekozen applausmachine op afroep, met als beloning 500 Mark in de maand en vrij reizen met de Deutsche Reichsbahn. De politieke storm heeft nu ook het parlement bereikt, de vensters opengerukt en de vijfhonderd parlementariërs uit hun slaap geschud. Zij zijn inderhaast bijeen om een nieuwe premier en een nieuwe voorzitter te kiezen. De vergadering wordt een eerste, tien uur durende 'les in democratie', zoals sommige sprekers de zitting noemen. Officieel heeft de regerende SED slechts 127 zetels. Maar de leden van de jeugdbond, de vrouwenbond, de vakbond, de cultuurbond en de 'boerenhulp' (samen goed voor 104 zetels) zijn allemaal SED-lid. En de vier 'onafhankelijke' partijen hebben alle al lang geleden verklaard zich 'voor altijd aan de zijde van de arbeiders te scharen.'

De keuze van een nieuwe voorzitter geeft de gelegenheid te bewijzen dat ze terecht in de banken zitten, ook al zit menigeen er al sinds de dagen van Ulbricht. Vijf kandidaten zijn er maar liefst, en voor het eerst wordt er in geheime stemming gekozen. Nu had men dat snel en overzichtelijk kunnen doen met behulp van het geïnstalleerde maar nooit gebruikte elektronische stemsysteem, maar dat had natuurlijk het verwijt van manipulatie opgeleverd. Dus gaat het anders.

Dichtgevouwen briefjes, twee glazen stembussen op een

groene tafel, tien waarnemers eromheen, en daartussendoor kijkt het oog van de camera van de televisie die het evenement direct uitzendt. De spreker leest alle 478 uitgebrachte stemmen hardop voor, en dat duurt lang want af en toe struikelt hij over de titels en noemt hij een kandidaat abusievelijk 'doctor' terwijl deze 'professor doctor' is of omgekeerd, en dat dient onmiddellijk rechtgezet.

Bij de tweede ronde wordt besloten de overgebleven twee kandidaten alleen bij de achternaam te noemen. Alweer een kleine revolutie in de DDR, zoals ook de wijze waarop de parlementariërs elkaar aanspreken: niet langer met 'kameraad' maar met het neutrale 'afgevaardigde'. De nieuwe voorzitter wordt uiteindelijk niet de favoriet geachte Wendehals prof.dr. Manfred Gerlach maar dr. Günther Maleuda, een volstrekt onbekende grootheid uit de Boerenpartij die daarom de steun heeft van de SED.

Tijdens de bespreking van de 'toestand van de republiek' overtreffen de afgevaardigden zich in kritiek en zelfkritiek. Iedereen spreekt van een nieuw begin en van noodzakelijke toenadering tot elkaar. De communist pleit voor een 'socialistische democratie', de boer voor een 'autonoom socialisme in kleine kring', de democraat voor een 'attractief socialisme' en de liberaal voor een 'pluralistisch socialisme'. En allen willen zo snel mogelijk een sterke coalitieregering, waarvoor zij zich als bereidwillige doch, vanzelfsprekend, onafhankelijke partners aanbieden om het land uit het moeras te trekken.

Dat het land in het moeras was terechtgekomen, had vele oorzaken. De Volkskammer had zelf ook schuld, dat was waar. Men was eigenlijk veel te weinig bijeengekomen, maar de regering had ook altijd veel te weinig informatie gegeven of had het parlement geheel en al gepasseerd of zelfs ronduit voorgelogen. Maar nu wilde men het allemaal weten: waren de economische cijfers echt altijd geflatteerd geweest? Had de DDR nu wel of geen buitenlandse schuld? En waarom exporteerde het land eigenlijk eieren? Konden die investeringen niet beter worden besteed?

Zo werd de 'eerste echte zitting van de Volkskammer' een aanzet tot een tribunaal over het oude regime. De afgetreden premier Willi Stoph (75) bekende dat de ministerraad zijn plichten niet vervuld had, maar dat hij zich voortaan

geheel en al voor de vernieuwing van het socialisme zou inzetten. Ernest Höffner, al negen jaar minister van Financiën, kwam met verstikte stem vertellen dat de DDR inderdaad een buitenlandse schuld had van in totaal 130 miljard Mark, dat het begrotingsevenwicht al die jaren op buitenlandse kredieten had berust, en dat hij dat inderdaad had moeten melden. De Volkskammer reageerde ontsteld op deze gegevens die in de rest van de wereld al sinds jaar en dag bekend zijn. Willi Stoph zei ter verdediging dat de kameraden, pardon, afgevaardigden, moesten begrijpen dat dit 'centrale besluiten' waren geweest, van partijleider Honecker en Politbürolid Mittag, en dat de ministerraad daar niets aan had kunnen doen.

De uitgebonjourde en gehate minister van Staatsveiligheid, Erich Mielke (81), wilde van geen boetedoening weten. Hij had niet alleen niets verkeerd gedaan, hij had alleen dingen goed gedaan: de vrede veilig gesteld en bijgedragen aan de versterking van het socialisme. Nu, tegen het vallen van de avond, klonk het eerste boe-geroep in de Volkskammer. En Mielke kon niet anders meer uitbrengen dan: 'Ik houd toch van u allemaal. Ik houd van alle mensen. Ik zet me toch voor hen in!' Iemand riep: 'Ja, voor de Republikflucht!' Mielke: 'Geloof me, geloof me. Wij zorgden ervoor dat de mensen hun zorgen aan ons mededeelden. Wij wisten het en deden ook voorstellen. Maar ze luisterden niet.'

Toen besloot de kersverse voorzitter dat het genoeg was, vroeg toestemming voor het aftreden van de regering, hetgeen werd toegestaan, en bracht hij het laatste punt ter tafel: de verkiezing van een nieuwe premier. Binnen één minuut, en met slechts één stem tegen, koos men de enige kandidaat: Hans Modrow, de 61-jarige SED districtsleider uit Dresden, die door de officiële media al als een nieuwe Luther wordt omschreven. 'Mijn taak is,' zei hij tegen de journalisten 'een coalitie te vormen met als doel het land weer te laten functioneren en de liefde tot het land te herstellen. Daartoe moeten we de bureaucratie opzij zetten, economische hervormingen doorvoeren, en bovenal vlijtig arbeiden.' Met zijn verkiezing verschuift het accent binnen het Oostduitse staatsapparaat van partij naar regering, hetgeen de partij in deze moeilijke tijden niet slecht zal uitkomen. En de Muur? 'De Muur moet

blijven,' antwoordde Modrow beslist. 'De staat moet waken dat we niet door drugs, aids en criminaliteit worden besmet.'

Nu de burgers door de openingen in de Muur – er zijn er al tweeëntwintig in Berlijn – naar het Westen kunnen, neemt de vrees toe dat ook het laatste restje leven dat de economie nog bezit, door die gaten naar het Westen vliegt. Zullen de DDR-burgers niet zelf hun land laten doodbloeden? Miljoenen reizen nu immers naar het Westen, en in de Trabants en Wartburgs zit niet alleen een grote dosis reis- en vrijheidslust, maar ook, onder de bank of in de kofferbak verstopt, grote stapels opgepotte Oostduitse Marken en zwaar gesubsidieerde etenswaren en andere eerste levensbehoeften. Zo bericht de *Berliner Zeitung*: 'Een Roemeens burger wilde rond 14 kilo surrogaatkoffie, 8 kilo bonenkoffie, 3 kilo cacao, 6 kilo peper, 40 repen chocolade, 156 zakjes gebrande pinda's, 45 zakjes ongepelde pinda's, 148 stukken zeep, 5 paar schoenen, 23 stuks kinderkleding – allemaal in de DDR gekocht – illegaal uitvoeren.' De krant meldt, met dezelfde grondigheid, wat de douane verder nog aan de grens in beslag had genomen, ook bij DDR-burgers.

Verwacht wordt dat voor Kerstmis een bedrag van 10 miljard of meer aan spaartegoeden illegaal richting Westen zal zijn gevloeid. Om het reizen in de toekomst mogelijk te blijven maken en om het doel van de regering-Modrow, de economie te internationaliseren, te bereiken, is een vrije omwisselbaarheid van de Mark het enige algemeen erkende middel. Maar dat is normaal gesproken de finishstreep naar een hoog ontwikkelde kapitalistische economie. Dan pas zijn er, door exportoverschotten of toerisme, genoeg vreemde valuta in huis om ze ook te kunnen geven aan de reislustige burgers. Tot nu toe lag de wens om niet afhankelijk te zijn van het kapitalisme ten grondslag aan de opvatting dat het socialistische geld alleen in eigen land mocht worden uitgegeven, en niet aan de klassevijand. Daarbij, zo was de gedachte, liet de geldeconomie zich ook beter overzien en plannen als het geld niet buiten de landsgrens circuleerde.

'Deze drang naar autarkie en planning, deze "commando-economie" dus, was natuurlijk ideologisch gegrond, maar we werden er ook toe gedwongen,' zegt Dieter Rietz, redacteur economie van het partijblad *Neues Deutschland*. Hij zit in

een kale kamer zonder typemachine, aan een van de lange gangen in het immense gebouw waar naast elke redacteur enkele tientallen 'politieke medewerkers' staan met balkjes en sterretjes op de schouders, en waar de dagelijkse produktie bijgevolg bestaat uit acht pagina's met voornamelijk door de SED aangeleverde, gortdroge tekst. Rietz wil graag wat zeggen ter verdediging van het verleden. 'De grondstoffen werden door de oliecrisis zo duur dat we alleen nog produkten gingen maken die we konden maken, en dat waren niet altijd produkten die de mensen wilden hebben.' Maar de westerse Cocom-lijst van strategische goederen die niet aan het Oostblok mochten worden geleverd was de grootste boosdoener: 'De Bondsrepubliek koopt de ontbrekende know-how gewoon. Wij hebben alles zelf moeten maken, de 1-megabitchip van Robotron bijvoorbeeld. Een ongelooflijke prestatie, vergelijkbaar met een eenbenige hoogspringer die een wereldrecord vestigt.'

Maar ja, helaas, deze investeringen, die de superioriteit van het socialisme moesten bewijzen, gingen ten koste van andere, dringender investeringen: woningbouw, consumptiegoederen, infrastructuur. Intussen is in het buitenland dezelfde chip voor een kwart van de prijs te koop. En dat geldt voor bijna elk produkt, of het nu een radio betreft die een maandloon, of een Trabant die twee, drie jaarlonen kost. Rietz geeft toe: 'We hebben boven onze stand geleefd. Alles zelf willen maken is waanzin. We moeten toe naar een bredere internationale arbeidsverdeling.' Maar joint-ventures, dat niet. 'Het Westen wil die alleen maar vanwege de lage lonen hier: de DDR als verlengde draaibank van de BRD. En als het niet wordt wat men had verwacht, trekken zij hun geld terug en laten ze een investeringsruïne achter.' Zijn oplossing: meer samenwerking. Het Westen moet helpen de DDR-produkten te verbeteren en te verkopen, dan zal de DDR zelf de kosten verlagen en de produktiviteit door rationalisering verhogen. Maar wat heeft de DDR te bieden bij die samenwerking? Rietz zucht licht, kijkt naar buiten, over het aanpalende fabrieksterrein, en zegt: 'Het enige wat wij kunnen aanbieden is een goed opgeleid, vlijtig volk.'

Dat is ook het motto van de regeringsverklaring van premier Modrow. Hij kondigt niet de afschaffing van het

machtsmonopolie van de partij aan, maar formuleert de nieuwe maxime van de DDR als volgt: 'Openheid en eerlijkheid, orde en wet, bescheidenheid en spaarzaamheid, vakarbeid en inzet. We moeten allemaal vlijtig arbeiden.' Dat vlijtige volk bevindt zich dezer dagen evenwel massaal in de Bondsrepubliek en in West-Berlijn om met westerse cassetteradio's en magere yoghurt terug te komen. Terwijl deze abnormale kortstondige tochtjes al normaal zijn geworden, ontdekken de DDR-burgers hoe abnornaal de normaliteit van het socialisme in eigen land eigenlijk is. Voor één Ostmark, die officieel even veel waard is als de D-Mark, kreeg men gisteren in West-Berlijn nog slechts 5 Pfennig. Het is het gevolg van de door Modrow geschetste desolate, catastrofale toestand van de economie. De vijfjarenplannen zijn niet gehaald, de staatsinkomsten drastisch gedaald, de schulden explosief gestegen, de sociale uitgaven al evenzeer, en de koopkracht van de burgers is steeds verder verslechterd. 'De pijngrens is al overschreden,' zei Modrow.

De politieke strijd in de DDR wordt door het besef hoe de realiteit eruitziet eerder scherper dan verzoenender van toon. De mensen lijken niet echt geïnteresseerd in de opening van de Brandenburger Poort, waarvoor aan westerse zijde nog altijd tientallen cameraploegen op de loer liggen. Zij eisen echte cijfers over de milieuvervuiling, echte statistieken, en niet de getallen waarmee men jarenlang is wijsgemaakt dat de socialistische DDR superieur was aan de Bondsrepubliek. In de DDR staat niets meer overeind, geen cijfer, geen norm, geen toekomstvisie.

Nog is er een merkwaardig grote bereidheid tot dialoog met het bewind, nog verlopen de discussies met partijfunctionarissen gedisciplineerd. Maar de twijfel, de wanhoop en de woede over de communistische erfenis nemen potentieel gevaarlijke vormen aan. De roep om terugtreden dan wel berechtiging van de schuldigen wordt luider en luider. Volgens ingewijden zal dat ook gebeuren. Het volk vindt het niet voldoende dat de oud-leiders zich soms in verbluffende staaltjes van zelfkritiek as op het hoofd strooien. Zoals oud-minister van Bouwzaken, Wolfgang Junker, die verantwoordelijk is voor de ruïneuze toestand van de oude binnensteden. Hij had, zei hij in de Volkskammer, drie nachten niet geslapen

en was tot de conclusie gekomen dat hij alles fout had gedaan. Maar nu steunde hij de nieuwe regering met alle krachten die hij nog in zich had. En hij sloeg meermalen krachtig met de vuist op de katheder, onder de uitroep dat het nooit, nooit, nee nooit meer mocht voorkomen dat iemand als hij achtentwintig jaar lang minister kon zijn.

'Hun hun wandaden vergeven, dat is een moeilijk probleem,' zegt de schrijver Christoph Hein in de 'rooksalon' van zijn krappe bovenwoning in de Tassostrasse, te midden van stapels manuscripten, oude leren stoelen en volle asbakken. Ook hij hield een rede op 4 november, ook hij zit, net als Christa Wolf, in de Oostberlijnse onderzoekscommissie. Hij is met zijn 45 jaar van een jongere, naoorlogse generatie, is nooit partijlid geweest, als domineeszoon werd hij juist vervolgd. In zijn boeken als *Drachenblut* en *Horns Ende* zijn schuldbewustzijn en de weigering vergiffenis te schenken belangrijke thema's. 'Ik heb gehoord dat een districtsleider van de partij zelfmoord heeft gepleegd. Dat vind ik meer dan begrijpelijk. Want ík kan iemand wel vergeven, maar kan hij met zichzelf in het reine komen? Als u ziet hoeveel partijleiders en kleine bonsjes, ook in de kunstenaarsvereniging, zich nu wenden en draaien, zich schuldig betonen en vergiffenis vragen! De stalinist die zegt: "Ik ben het niet eens met deze hervormingen" is mij dan liever. Zoals Stasi-chef Mielke, die zegt dat hij het altijd goed heeft gedaan. Of de voorzitter van de schrijversvereniging PEN, Heinz Kamnitzer, met wie ik zware strijd heb geleverd. Hij is nu afgetreden zonder schuld te bekennen. Die heeft ruggegraat. Mensen die nu zeggen: "Ik heb het allemaal fout gedaan." Wat hebben die dan al die decennia gedaan en gedacht?'

Hein is wel iets optimistischer dan Neues Forum-lid Bärbel Bohley over het openen van de grens, maar niet veel. 'We beleven hooguit de eerste fase van een revolutie. We hebben het nog lang niet gered en het gevaar bestaat dat de Ku'damm alles kapotmaakt. Ik hoop niet dat het volk nu tevreden is, en dat met de gang naar Woolworth alle hervormingen voltooid zijn. Die euforie is begrijpelijk. Maar de demonstraties hebben ook getoond hoe rijp het volk politiek gezien is. Een massademonstratie, dat zie je overal ter wereld, verloopt volgens haar eigen onnavolgbare wetten. Maar niet hier. Een

half miljoen mensen ging hier de straat op en er is nog geen venster gesneuveld. Daar neem ik mijn petje diep voor af.' Hein vermoedt dat die discipline te maken heeft met de grote mate van politisering en solidarisering als gevolg van de gelijke, slechte situatie waarin men zat. 'We hebben hier geen geld nodig, dat is er. We hebben communicatie nodig. Geef jij mij dit, dan geef ik jou dat. Een banale verklaring, maar ja. Natuurlijk speelde ook het voorbeeld van de andere socialistische landen een rol. Op 4 november deelde iemand vlugschriften uit met eisen als "kortere arbeidstijden, meer loon, meer vakantie." Toen een spreker dit alles voorlas werd hij uitgejouwd. Want men weet wat er in Polen na 1980 is gebeurd. Het werd er economisch alleen maar slechter. Dus werd er hier geroepen: "Wij moeten toch werken!" Bij welke demonstratie zie je dat?'

Ook Christoph Hein wil van hereniging niets weten. Hij ziet er ook geen mogelijkheden voor. 'Daarvoor heb je een akkoord nodig en voor een akkoord twee enigszins gelijke partners. Dat is nu toch helemaal niet het geval. Wij zitten in een diepe crisis, West-Duitsland duidelijk niet. Als beide regeringen om de tafel gaan zitten hebben we helemaal geen kans.' Maar het volk en niet de leiders maakt nu toch de geschiedenis? 'Ja, dat kan zich in een halfjaar wijzigen. Nu kunnen we nog een alternatief opbouwen. Het is de laatste kans om het experiment socialisme op Duitse bodem te laten functioneren. Als McDonald's hier toch nog overwint, is het toch wat merkwaardig. Dan is alles tevergeefs geweest. Als de SED niet volledig democratisch wordt, kan het socialisme binnen een jaar tijd echt van de Duitse bodem verdwenen zijn. En dan zullen we andere spandoeken op straat zien.'

Met welke opschriften? 'Bananen, hereniging, het kan van alles zijn. Dan is het geduld en de hoop verbruikt. Nu is de hoop er nog. En dat is verbazingwekkend. Veertig jaar zogenaamd socialisme en men wijst het socialisme nog steeds niet af. Als het maar een oprecht socialisme is.'